

In gesprek met Mirjam Rotenstreich

Tonio, Tygo en Abbi

Op tweede pinksterdag 2010 drukten twee politieagenten op deze bel aan de Johannes Verhulstraat in Amsterdam. 'A.F.Th. van der Heijden, Mirjam Rotenstreich en Tonio' vermeldt het plaatje. Indringende beelden die we beiden overhielden na het lezen van 'Tonio' komen naar boven. De gebeurtenissen die we kennen uit het boek lijken hier tastbaar nabij. In gesprek met Mirjam Rotenstreich, auteur, moeder van Tonio en echtgenote van A.F.Th. van der Heijden over 'verzoening met het onverzoenbare'.

AUTEURS: JAKOB VAN WIELINK & LEO WILHELM

Tonio

Mirjam ontvangt ons met een hartelijkheid die ontroert. Ze gaat ons voor naar de boekenkamer op de begane grond. Vanaf de vloer tot aan het plafond zijn alle muren bedekt met gevulde boekenkasten. Terwijl Mirjam thee voor ons gaat halen, geeft ze ons de gelegenheid om even rond te kijken. Aan de muur hangt een portret van Adri. Door het raam aan de achterkant kijken we op het binnenplaatsje, dat we ook kennen uit 'Tonio'. Het prieeltje staat er, nog een beetje verbogen door de vallende gouden regen. Door het boek 'Tonio' delen we in de herinneringen aan hem.

Zo'n anderhalf jaar geleden legden we ons eerste, aarzelende, contact. In een artikel over betekenisgeving verwerkten we fragmenten uit 'Tonio: Een requiemroman' van Mirjams echtgenoot A.F.Th. van der Heijden. We stuurden het artikel toe omdat we geraakt waren door de zoektocht in het boek 'Tonio' naar betekenisgeven aan gebeurtenissen die voor alles zinloos lijken. Nu zitten we tegenover Mirjam, omdat we benieuwd zijn naar haar verhaal en hoe zij het verlies van haar zoon verweeft in haar leven en werken.

Mirjam vertelt dat voor Adri en haar al in het AMC duidelijk was dat hoe het ook zou

aflopen met Tonio, zij met elkaar door zouden gaan.

“Dat was al een verzoening die elke andere verzoening overbodig maakt en als het ware aan de uitslag vooraf ging. Dat maakt ook dat we weliswaar ongelukkig zijn nu Tonio er niet meer is maar niet ongelukkig zijn met het leven zelf. Er blijven andere dingen, zoals het schrijven, die maken dat er een betekenisvol leven te leiden is.”

In deze parallele sporen is er sprake van een gemis dat nooit meer verdwijnt en een leven dat ondanks alles toch verdergaat. Datzelfde leven vormt tegelijkertijd een ‘tegenover’ van het verlies, juist om in de herinnering Tonio bij het leven te houden. Deze parallele sporen blijken innig verbonden voor Mirjam.

“Ik lees dat het verlies van je kind nummer 1 staat als aanleiding voor depressie. Maar ik vroeg me af of het niet andersom kan werken. Na een eerste periode waarin er alles behalve een bakje sla voorbij kwam, hebben we ons ook samengeraapt. We realiseerden ons dat de enige manier om Tonio levend te houden was door zelf zo lang mogelijk in leven te blijven. Als wij sterven, sterft immers ook Tonio. We hadden daarmee een nieuwe missie te pakken: zo gezond mogelijk leven. Dat geeft ons ook ongelooflijk veel energie.”

We moesten denken aan ‘Hoogteverschillen’ van Julian Barnes, dat hij schreef na het overlijden van zijn vrouw.

“Ik kwam tot het inzicht dat ze, voor zover ze überhaupt nog leefde, in mijn herinnering leefde. Natuurlijk bleef

ze ook sterk in de herinnering van anderen bestaan: maar ik was haar opperherinneraar. Als ze al ergens was, dan was het in mij, geïnternaliseerd. Dat was normaal. En het was net zo normaal – en onbetwistbaar – dat ik er niet uit kon stappen omdat ik haar dan ook zou doden. Dan zou ze voor de tweede keer sterven (...).” (Barnes, 2013)

Tygo: over de parallele structuur van het leven

Tijdens ons gesprek komt Tasha, de vrouwelijke Noorse boskat aan de deur krabben. Tygo, het mannetje en broertje, laat zich niet zien. Mirjam vertelt dat Tygo jaloers is op de aandacht die zijn zusje krijgt, terwijl hij zelf meer verwend wordt. Van de stress die dat veroorzaakt, krijgt hij zelfs blaasontsteking. De katten heeft Mirjam samen met Tonio uitgezocht en ook daarin blijft hij aanwezig in haar leven.

Mirjam vertelt over de spullen van Tonio die zij uiteindelijk bewaard heeft. Alles heeft zij door haar handen laten gaan om te besluiten wat ze wilde behouden. Nu is alles netjes opgeborgen in een aparte ruimte in het verbouwde souterrain. Af en toe opent zij de deur en gaat zij het vertrek binnen om iets van Tonio vast te pakken, “zoals het t-shirt dat hij op het laatst droeg”. Tonio is altijd bij haar, maar daar kan zij het gemis en de (fysieke) pijn ook werkelijk toelaten. Het boek ‘Tonio’ heeft Mirjam nog steeds niet helemaal gelezen, omdat de herinneringen dan te dicht bij komen. De kamer in het souterrain met de spullen van Tonio kan zij binnengaan wanneer zij daar behoefte aan heeft en ook weer achter zich sluiten.

Abbi: verzoenen met de eigen jeugd en wat daaraan voorafging

Voor het overlijden van Tonio was Mirjam begonnen aan een roman waarin de herinneringen aan haar eigen problematische jeugd een belangrijke rol spelen. Mirjam

groeide op als joods kind van ouders die allebei veel dierbaren en naasten verloren in de oorlog. Haar moeder verloor als jong meisje nog vóór de oorlog haar eigen moeder en groeide op met een stiefmoeder; 'dat wijf', zo zal Mirjams moeder deze tweede moeder de rest van haar leven noemen. Ondanks de verliezen in de oorlog is de periode waarin de moeder van Mirjam ondergedoken heeft gezeten de gelukkigste periode uit haar leven geweest. Ook dat schetst de gespannen verhoudingen in de jeugd van haar moeder. Haar vader heeft zijn volledige familie verloren in de oorlog. In het ouderlijk huis waren de verliezen onbespreekbaar, even onbespreekbaar als de verstikkende sfeer waarin de verliezen taboe waren.

“Mijn ouders voerden na de oorlog een nieuwe oorlog, in de huiskamer. Het was een oorlog waarin totaal niet helder was waar het over ging. Waarin niet gezegd mocht worden wat er niet gezegd mocht worden. Nu, zoveel later, realiseer ik me dat het een vergelijkingsoorlog was. Van wie is het trauma het grootst? Net zoals ouders elkaar verwijten kunnen maken over de dood van hun kind, zo gebeurde dat tussen mijn ouders over deze vraag. Op een bepaalde manier was het ook normaal. De oorlog was, ook bij vrienden, alomtegenwoordig. De ene ouder was letterlijk gek geworden, een ander pleegde zelfmoord. Dat is wat er om me heen gebeurde.”

Door de dood van Tonio heeft het boek lange tijd stilgelegen. 'Verloren mensen' verscheen uiteindelijk in oktober van dit jaar. Abbi, de hoofdpersoon, is een jonge vrouw die in het reine wil komen met haar moeizame jeugd en daarvoor naar Lugano reist, een plek die ze zich uit haar jeugd als gelukkig herinnert. Via Lugano komen verschillende sporen samen. Mirjam bracht er met haar ouders menig vakantie door. Voor haar een reden om de

plaats later in haar volwassen leven te mijden. Toch blijft het trekken en wanneer Adri een zomer doorwerkt gaat zij er met haar vader en haar zoon Tonio heen. Door deze bezoeken en vooral ook door de latere twee met zijn drieën (Adri, Mirjam en Tonio) wordt Lugano de setting van het verhaal, waarvoor de eigen jeugdherinneringen het kader vormen. Dan sterft Tonio en komt Mirjam niet meer aan werken toe. Dit jaar lukte het haar om het boek af te ronden.

We vragen haar of 'Verloren mensen' door de verhalen van verlies, die als een rode draad door haar leven en geschiedenis zelf lopen, een 'rouwboek' is. "Het leven had zo anders kunnen lopen, ik heb me dat niet zo gerealiseerd tijdens het schrijven. Maar het is natuurlijk zo dat de gebeurtenissen hun betekenis krijgen door ze bij elkaar te stoppen. Dat is ook het bijzondere van schrijven: tijdens het proces ontstaat iets wat je van tevoren helemaal niet bedacht had. Eén van die dingen is dat ik me realiseer dat de werkelijke rouw van mijn moeder niet de oorlog of de verliezen van de oorlog zijn geweest, maar het verlies van haar moeder, ver daarvoor." De 'leedconcurrentie' is ook voel- (en lees)baar in de wijze waarop het Mirjams moeder na de dood van Tonio niet lijkt te lukken om aandacht te vestigen op het overlijden van haar kleinzoon. Het eigen leed blijft om voorrang strijden.

Ondanks dat Tonio niet als personage in boek voorkomt, is hij voor Mirjam nadrukkelijk aanwezig in het boek. Bij het schrijven aan het boek was hij heel dichtbij. De rode draden van verlies in het leven van Mirjam, lijken ook samen te komen in Lugano. Waar de dood van Tonio voor Mirjam het grootste gemis van haar leven veroorzaakt, zo maakt het haar ook ongewild tot een scharnier in de verliezen van haar ouders die nu ook hun enige kleinkind verliezen. De stamboom en de familienaam eindigt daarmee. "In het beschrijven van mijn eigen jeugd drong zich ook de absurditeit voor mijn vader van het

verlies van zijn enige kleinkind op. 'Dat kan toch niet', zei ik, 'dat hij naast zijn hele eigen familie nu ook Tonio verliest.'" In de joodse traditie heeft de eerstgeborene een bijzondere positie. In de verhalen uit Genesis lezen we over de afstamming. Steeds gaat het dan met naam en toenaam om de eersteling. Bij afwezigheid van de vader representeert deze niet alleen de vader, in die ene gaat het om allen (Ter Linden, 1998). In het levend houden van de herinnering aan Tonio, gaat het verhaal ondanks het verlies toch door.

Bij de samen met haar vader en Tonio doorgebrachte vakantie in Lugano, is haar moeder vanwege de echtscheiding van haar ouders niet aanwezig. Ook op deze wijze worden verliezen tastbaar. Tonio is aanwezig in de ansichtkaarten die Mirjam maakte ter promotie van haar boek aan de hand van foto's die Tonio nam in Lugano. In een typische 'groeten uit Lugano' stijl staat nu een citaat uit 'Verloren mensen' voor op de kaart: "Zij ging naar Zwitserland, maar de toppen en de dalen die zij er aantrof waren niet die van de vertrouwde bergen."

Slot: parallelliteit als een verhaal dat verder gaat

Verzoening is eigenlijk onmogelijk, zal Mirjam tijdens het gesprek zeggen. Ze heeft het dan over het verhaal van haar nieuwe boek en tegelijkertijd over het leven zelf. Toch spreekt er ook hoop uit haar boek, zowel uit het verhaal, als uit het feit dat het er gekomen is. Hoewel het voor de 'vrouw van' niet gemakkelijk is om 'ook' met een boek te komen, omdat de beeldvorming al snel is dat dit wel dankzij haar man tot stand gekomen zal zijn, is dit een verhaal dat er moest komen. Een verhaal dat onderbroken werd door het verlies van haar kind en tegelijkertijd een verhaal waarin de herinneringen aan haar kind bewaard blijven.

In het vertellen en levend houden van de herinnering ligt voor haar het levensdoel. Het bewuste besluit in het AMC, genomen

voordat de uitkomst bekend werd, om ondanks alles samen door te gaan maakt dat Tonio nu nog en weer bij ons is. De hoop is het laatste dat sterft en doet in haar kielzog leven. Geen hoop op een hereniging met Tonio, zal Mirjam aangeven. Daar maakt zij zich geen illusies over. Toch putten wij hoop uit de veerkracht die deze vrouw opbrengt en haar en hun verhaal dat doorgaat, ondanks alles. ■

Jakob van Wielink is redactielid van het TvC en vieliesdeskundige. Hij is als leiderschaps- en verandercoach verbonden aan het Expertisecentrum Leiderschap en Organisatieontwikkeling bij Boertiengroep. Jakob heeft (com)passie voor wat zich als schurende en scheurende levensgebeurtenis aandient.

Leo Wilhelm is leidinggevende en coach. Hij geeft workshops over omgaan met verandering en verlies, begeleidt individuen en groepen rondom dit thema en heeft, onder andere samen met Jakob, meerdere artikelen gepubliceerd over wat schuurt en scheurt in mensenlevens.

Literatuur

- Barnes, J. (2013). *Hoogteverschillen: Een memoir over verlies*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Heijden, A.F.Th. van der (2011). *Tonio: Een requiemroman*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Linden, N. ter (1998). *Het verhaal gaat...: 1 De verhalen uit de Thora*. Amsterdam: Balans.
- Rotenstreich, M. (2013). *Verloren mensen*. Breda: De Geus.
- Wielink, J. van & Wilhelm, L. (2012). Interne en externe betekenisgeving bij verlies. In: *Streven (november)*, pp. 907-919.